

Филозофија са етиком

Предавања

Модерна филозофија

САДРЖАЈ

Увод

1. Модерна филозофија.
2. Рене Декарт.
3. Барух де Спиноза.
4. Готфрид Вилхелм Лајбниц.
5. Џон Лок.
6. Дејвид Хјум.
7. Порсветитељство.
8. Имануел Кант.
 - 8.1 Кантова етика.
9. Г. W. Ф. Хегел.
10. Модерне политичке теорије.

Закључак

Литература

Увод

Модерно време је време промена. Човек већ у ренесанси открива своју моћ да произведе нове изуме, теорије и уметничка дела. Филозофи овог времена се баве старим проблемима науке, истине, морала, на нов специфичан начин. Они желе да све што треба да постоји оправдају аргументима чије разумевање није привилегија неког посебног круга људи већ може бити доступно свима. Један од зачетника овог новог доба у филозофији је [Рене Декарт](#) који каже да је разум најбоље распоређена ствар међу људима. Када је већ тако, онда ту заједничку ствар - разум - треба искористити да би се постигла сагласност о главним питањима људског друштва. Модерни филозофи баве се испитивањем разлога које користи наш разум и труде се да раздвоје добре од лоших разлога, валидне од невалидних. Они не подносе незаслужене ауторитете, а и сами се не нуде да буду такви ауторитети. Свако је позван да употреби властити разум за проверу теорија које му се сада нуде.

Поглавља у оквиру модерне филозофије:

- Ренесансна филозофија и *Френсис Бекон*
- Рационализам: *Рене Декарт, Барух Спиноза и Г. В. Лајбниц*
- Емпиризам: *Џон Лок и Дејвид Хјум*
- Просветитељство: *Француски просветитељи*
- Немачка класична филозофија: *Имануел Кант и Кантова етика, Г. В. Ф. Хегел*

МОДЕРНА ФИЛОЗОФИЈА

(Френсис Бекон, Рене Декарт, Барух Спиноза, Џон Лок, Дејвид Хјум,
Француски просветитељи, Имануел Кант, Хегел)

1. Ренесансна филозофија и Френсис Бекон

Узима се да период ренесансе обухвата 14, 15 и 16. век. У току тог периода европска култура излази из средњевековља. Преокупације људи се мењају. Док је средњи век био усмерен ка надземаљској срећи и ка спасењу кроз веру, ренесансни човек се враћа овоземаљским вредностима. Јавља се покрет хуманизма који представља поновно откривање [културе Старе Грчке](#). У свим гранама уметности јављају се изузетни аутори.

Слика света коју је средњи век преузео од [Аристотела](#) и прилагодио је себи, бива доведена у питање појавом нових научних теорија о структури космоса.

Никола Коперник (1473-1543) поставља хипотезу о небеском систему у коме земља кружи око сунца која наилази на отпоре у цркви. Теорију прихватају други изузетни научници. *Галилео Галилеј* (1564-1642) систематски употребљава експерименте да би утврдио законе кретања небеских тела и тела на земљи. *Јохан Кеплер* (1571-1630), такође на основу искуствених посматрања, утврђује да се планете не крећу по идеалним круговима како је налагало идеализовање небеских прилика које датира још од питагорејаца, већ по елипсама.

Паралелно са овим променама у науци мења се и свакодневни живот. У том периоду открива се штампарска машина, компас, прве наочаре и телескопи, барут, а крајем 15. века људи постају свесни постојања Новог света - Америке, која као да пружа нове неслућене могућности.

Ове промене у својој филозофији сажима један Енглеz - **Френсис Бекон** (1561-1626). Бекон је приметио да је потребна Обнова науке на сасвим новим основама. Прво треба променити њен циљ. Док је раније

наука првенствено служила образовању личности, сада њен циљ треба да буде увећање човекове моћи над природом и долажење до открића која ће унапредити свакодневни живот. Бекон то каже кроз кратку изреку: "Знање је моћ". Помоћу знања човек треба да постане господар природе, који ће њене законе окренути у властиту корист.

Да би добили такво корисно знање морамо променити и метод науке, дати јој нова "оруђа" за рад или "Нови органон", како се звала једна Беконова књига. Раније су метафизичка разматрања превасходно користила метод дедукције - извођења из претпостављених првих принципа стварности. Али, Бекон је сматрао да наш дух није најпре испуњен Идејама које нам истинито представљају стварност, него радије Идолима, заблудама којима некритички верујемо. Због тога дедукција неће бити најбоља метода науке, јер ће извођење из погрешних принципа довести до погрешних закључака. Наш разум и његова тумачења природе треба моћи кориговати, а то можемо постићи новом методом индукције, која представља поступно извођење теорија из посматрања и експеримената. С друге стране, склоност да се некритички придржавамо већ научених истина, или да верујемо појмовима које спонтано и најчешће стварамо, објашњава и отпор на који наилазе нове идеје и спорост у долажењу до нових открића. Бекон назива ове појмове Идоли, зато јер му смисао коју та реч има у Библији омогућава да укаже да су те предрасуде нешто погрешно, чега се треба ослободити.

Постоје четири врсте идола који су извор заблуде:

—*Идоли племена* су погрешне представе којима је склон цео људски род. Оне се односе на нашу склоност да свет прилагодимо својим жељама и својим моћима разумевања, чиме га најчешће чинимо једноставнијим него што он јесте.

—*Идоли пећине* су идоли који су различити од појединца до појединца и везани су за начин на који је свако од нас формирао своја мишљења, преко догађаја које смо искусили и ауторитета који су деловали на нас.

—*Идоли трга* су везани за проблеме који настају из коришћења старог језика, који је формиран према старим идејама, за изражавање нових идеја, док су

—*Идоли позоришта* везани за друштвене ауторитете, традицију и религијска веровања који често од људи траже пристајање без размишљања.

Беконова филозофија добро описује сцену на којој ће се одиграти модерна филозофија. Она узима као свој задатак да упозна природу разума. Човек се сада тумачи првенствено преко те своје особине да има

разум, што значи да представља биће које је способно да открива истину, даје и слуша разлоге за тврдње о свету и тако формира своје мишљење. Иако једнако расподељен свим људима, како ће касније рећи Декарт, разум није инструмент који увек доводи до исправних закључака. Због тога га је потребно боље упознати и покушати да се он побољша и усаврши. То нас доводи до питања методе, односно до питања о правилима за добро служење разумом. Око тих питања труде се: рационализам, у оквиру кога ћемо обрадити Декарта, Спинозу и [Лајбница](#), и емпиризам, који овде представљају Лок и Хјум.

2. Рене Декарт

[Рене Декарт](#) (1596-1651) је кључна фигура на почетку модерне филозофије.

У модерно време, од 17. века, каже се да на филозофску сцену ступа субјект, што је филозофско име за појединца који жели да сам буде незаобилазан фактор у питањима истине. Он мисли да, ако нешто треба да буде истинито или добро, он сам мора моћи да се увери да је то тако. У рационализму, правцу чији је Декарт зачетник, то сведочанство треба наћи у властитом разуму (лат. рацио). Он верује да свако поседује природно светло разума, односно урођене идеје помоћу којих може доћи до сигурних истина. Међутим, то не значи да увек и долази. Напротив, Декарт је био дубоко незадовољан знањима која је примио кроз схоластичку филозофију. Због тога је дошао на идеју да сва њему позната знања подвргне систематској (методичкој) сумњи, не би ли можда тако нашао нешто у шта се не може сумњати.

У потрази за примером сигурне истине, Декарт се, дакле, пита:

Шта се дешава ако посумњам у оно што сам научио од других, и у оно што ми казују чула, па чак и у математичке истине - шта остаје као истина у коју се не може сумњати?

Одговор је био да чак иако сумњам у све, не могу сумњати да постојим ја који сумњам.

Ову истину он је изразио у чувеном ставу: **Мислим, дакле јесам** (на латинском: **Цогито ерго сум**).

Ову истину сазнајем потпуно јасно и разговетно и без помоћи чула. Декарт се бавио потрагом за таквом истином да би добио пример кога треба следити и у сазнању осталих ствари. Тако он установљава четири правила методе којих се треба придржавати у науци:

- 1. Треба прихватати само оне истине које сазнајемо потпуно јасно и разговетно.*
- 2. Сложеније проблеме треба разложити на једноставне и лакше схватљиве делове.*
- 3. Оно што остане необјашњено треба објаснити помоћу ових простијих ствари.*
- 4. На крају треба још једном прећи цео процес, да би се избегле могуће грешке.*

Помоћу ових правила можемо да напредујемо у науци сигурни да долазимо до поузданих знања. Декарт је сматрао да се ова правила успешно примењују у математици, и да њене методе треба проширити ка осталим наукама.

Декарт је засновао и посебну модерну метафизику. Сматрао је да је метафизика основа свег сазнања и да из ње следе исправна физика, а затим и све остале науке. По Декарту свет је подељен на две супстанције - мисаону и простирућу (материјалну) супстанцију.

Оне могу да постоје независно једна од друге. Мисаона супстанција садржи све оно чиме се бавимо кад мислимо, али такође и осећања, хтења и машту. Простирућа супстанција одликује се тиме да заузима простор, има тежину и креће се; у њој такође делују физичке силе.

Оваква слика света одговарала је механици, науци која је тада била у пуном развоју. Физички свет је требало да буде објашњен једноставним и универзалним законима о кретању чврстих тела, а не безбројним и различитим унутрашњим формама које је претпостављао [Аристотел](#). Тај свет се у свом функционисању не обазире на наше жеље. Зато испитивање аристотеловских сврха треба искључити из науке. Тела се напосто понашају према законима природе, не желећи тиме да постигну никакву сврху. О људским сврхама треба да брине сам човек, мењајући свет око себе.

3. Барух де Спиноза

Док је Декарт бринуо о томе како да се разум употреби у науци, **Барух Спиноза** (Холандија, 1632-1677) је више био окренут употреби разума за решавање религијских и етичких питања.

У 24. години Спиноза је био искључен из своје јеврејске заједнице због својих ставова о Богу. За живота су му објављене две књиге Принципи филозофије Рене Декарта и Теолошко-политичка расправа. После његове смрти објављено је његово главно дело "Етика". Та књига је била написана "геометријским редом". На њеном почетку су дефиниције и аксиоме, а сваки следећи став се доказује позивањем на претходне ставове. Спиноза је на овај начин одговарао и на питања зашто волимо или мрзимо и да ли смо слободни или не. Тако да "Етика" у себи укључује и метафизику и поглед на етику изведен из ње.

Спиноза се слагао са Декартом да у нашем духу постоје урођене идеје које нам пружају знање о основним особинама стварности. У сазнању ствари треба почети од њих, јер ћемо тако бити на сигурном путу.

Почетак који је тражио, Спиноза налази у идеји бесконачне супстанције коју назива "Бог или природа".

Бог је једина ствар која је узрок саме себе (лат. цауса суи), односно, којој није потребна ниједна друга ствар да би била схваћена. С друге стране, на основу ње објашњавају се све друге ствари. То укључује човека: он је само модус у Божијем духу или модус природе који зависи од њене целине и подвргнут је њеним законима.

Ова, једина супстанција, Бог (Спиноза је, за разлику од Декарта, сматрао да постоји само једна супстанција) има бесконачно много особина или атрибута, али наш разум може да схвати само два: мишљење и протежност (заузимање простора).

Ови атрибути се даље гранају према својим модусима. Модуси (варијанте или облици) протежности су нпр. кретање и мировање, док су модуси мишљења нпр. поимање, машта, воља или осећања.

Спиноза је сматрао да оваква слика света, једна нова метафизика, омогућује да се отклоне многа мишљења која је сматрао заблудима.

Сматрао је да је наивно мислити да је истинит свет одговара нашим представама о ономе што је добро и корисно и да ће, према томе, сазнање његове праве природе бити у релацији са нашим жељама. Бог или природа је узрочни систем, који није створен да би задовољио потребе људи.

Сврхе, према томе, не играју улогу у објашњењу света, као што је то

мислио Аристотел и схоластичари. Бог није створио свет ради неког циља, и ствари у њему не треба посматрати са жељом да нађемо сврху због које оне постоје, по божијој замисли.

Спиноза је оспоравао слободу воље (сетимо се да је по њему само Бог слободан) и поред тога што ми имамо идеју о властитој слободи. Ми имамо ту идеју само зато што су нам непознати сви узроци који делују на нас. Спиноза је слободу воље тумачио као уверење да је човеков дух одвојен и независан од његовог тела и природе. Сматрао је да је такво мишљење погрешно и да је, обрнуто, стопљеност духа и тела толика да су они само две стране једне исте ствари. Узалудно је покушавати да се телу наметну правила која су супротна општим законима природе, али људи, у циљу заједничког продуктивног живота, треба да утичу на саме себе онда када њихови нагони повлаче мржњу и сукобе.

Они то могу да ураде једино тако што ће се трудити да схвате и сазнају законе природе који делују на њих. На овај начин, сазнајући природу, ми сазнајемо Бога и одупиремо се негативним афектима.

Спиноза је корист од оваквог учења видео у смањивању разлога за мржњу и завист. Зло и добро које чине други људи умногоме су независни од њихове воље и нема смисла превише се љутити на њих или им завидети. С друге стране, властиту тежњу за врлином не треба схватити као ропство за које тражимо награду на овом или оном свету, него као извор трајног задовољства на овом свету. Трајно добар може бити само онај који врлину сматра бољом од порока, а не гледа на њу као на жртву коју чини ради награде.

4. Готфрид Вилхелм Лајбниц

Лајбниц (Немачка, 1646-1716) је такође филозоф чије учење спада у рационализам. Осим филозофије бавио се и математиком и дипломатијом. **Лајбниц** је један од твораца *рачуна бесконачно малих бројева* (данашњих извода и интеграла) који је у исто време, независно од њега, био открио и Њутн. Математика је била оно што је Лајбница водило ка рационализму (као и остале рационалисте), али он усваја и неке приговоре емпиризма и ствара оригиналну филозофију. Његове најпознатије књиге су *Монадологија*, *Теодицеја* и *Нови огледи о људском разуму*, које је Лајбниц написао поводом *Локовог Огледа о људском разуму*.

Лајбниц се не слаже са Спинозом да се сви закони природе могу

рационално извести из првобитне супстанције (Бога или Природе). Он је мислио да закони логике, математике и метафизике спадају у истине ума које су очигледне. Али ставови природних наука су чињеничке истине (контингентне или случајне истине) које се могу сазнати само искуством. Бог, при стварању света бира један могући свет, док је код Спинозе везан метафизичким законима и не може створити другачији свет од постојећег. Због те претпоставке да Бог бира један од могућих светова ми не можемо знати само помоћу логике који је то свет. По Лајбницу, то можемо да сазнамо само искуством и све истине о том нашем свету не произилазе из почетних очевидних принципа. Самим тим, наша знања су само хипотезе или претпоставке. Једноставно, не постоји никаква гаранција да можда не грешимо у тим претпоставкама.

У овој подели огледа се утицај емпиризма на Лајбница. Али Лајбниц ипак није одустао од метафизике. По њему, о основи стварности - супстанцији, сазнајемо на основу искуства о нама самима, односно о властитој свести. Лајбниц се овде, представљајући супстанцију као живу силу, враћа Аристотелу, зато јер "душу" узима као модел за објашњење материјалног света, а не обрнуто.

Вероватно под утицајем својих открића у математици, Лајбниц је сматрао да се свет састоји од монада, активних сила које делују у сваком (бесконачно малом) делићу природе и преображавају га у складу са својом природом. Оне могу да представљају (опажају) околину, свака из свог угла, али не могу да делују једна на другу.

Највиша монада - Бог, је она сила која целу природу и све монаде у њој уједињује у свет, дајући му најсавршенију могућу форму. Бог је тако основ престабилиране (унапред одређене) хармоније која постоји између монада. Лајбниц је сматрао да је овај наш свет најбољи од свих могућих светова.

Овај принцип о савршености света је од помоћи и у физици. На пример, из њега је Лајбниц изводио закон континуитета - закон који тврди да природа не чини скокове, односно, да се свака промена збива поступно. У религији, ова идеја служи да се Бог оправда због свих зала које постоје на свету - он, напосто није могао да створи бољи свет. Оправдање Бога се назива теодиција, како се звала и једна од Лајбникових књига.

Волтер је у делу "Кандид" идеју о "најбољем од свих могућих светова" изложио подсмеху због свих невоља које човека сналазе у току живота.

5. Џон Лок

Једна од заслуга **Џона Лока** (Енглеска, 1632-1704) састоји се у томе што је прецизно поставио основно питање модерне филозофије о пореклу, границама и извесности знања чиме је дефинисан предмет теорије сазнања (епистемологије). Начин на који је одговорио на то основно питање одређује посебан филозофски правац - емпиризам (емпирија=искуство).

Емпиризам је филозофско становиште које сматра да се наше научне теорије могу оправдати само на подацима чулног искуства, и да оне могу поседовати само одређену, већу или мању, вероватноћу, односно да не могу бити потпуно извесне.

Лок је веровао да је наш дух, пре него се сустретне преко чула са појавама природе, табула раса (неисписана плоча) и да у духу не постоје урођене идеје помоћу којих можемо, без искуства, сазнати крајњу природу стварности.

Сво знање о стварима које можемо имати заснива се на идејама о стварима које добијамо преко чула. Или како он каже:

"Ништа нема у разуму што претходно није било у чулима".

По Локу, идеје су све оно што може бити предмет мисли. Деле се на просте и сложене.

Све просте идеје потичу из два извора:

- 1) *чулних осета и*
- 2) *рефлексије - опажања догађаја у нашем духу.*

Сложене идеје настају комбиновањем ових простих идеја и касније, апстраховањем (занемаривањем посебних карактеристика припадника одређене врсте и задржавањем општих, чиме добијамо појам врсте) или уочавањем сличности или разлика међу њима.

Међу сложене идеје спадају и идеје о супстанцијама. Када размишљамо о некој супстанцији, нпр. злату ми спајамо идеје о металу жуте боје, одређене тврдоће и савитљивости, са неком идејом о нечем подлежећем (неком супстрату) што носи те особине. Лок, међутим, наглашава да ми на тај начин, иако сазнајемо много о стварима, никад не сазнајемо њихову реалну суштину. Идеје о супстанцијама су увек неадекватне. Наше је знање увек хипотетичко, односно оно је претпоставка која увек може бити

оповргнута неким новим искуством.

Ту се јасно види разлика између емпиризма и рационализма. Док у рационализму постоји једна или две супстанције о којима поседујемо потпуно јасне и извесне идеје, у емпиризму се реч супстанција односи на ствари које нас окружују и о којима можемо имати само неадекватне (непотпуне) идеје. Док рационализам сматра да је целину и основу стварности захватио преко неких једноставних идеја, емпиризам изван онога што тренутно знамо види отворено поље о коме ништа унапред не можемо рећи. Емпиризам одустаје од метафизике.

Неки путоказ ка реалној суштини предмета Лок је нашао у разликовању примарних квалитета - (облик, кретање, маса), за које је сматрао да заиста постоје у предметима у облику у којем их видимо, и секундарних квалитета (боја, топлота, укус) за које је сматрао да не описују суштину ствари, већ да су више субјективни доживљаји.

Општа дефиниција знања код Лока је да знање није одговарање наших идеја реалној суштини ствари, него опажање слагања или неслагања међу идејама, нпр. чулних података добијених из искуства и наших теорија о том искуству. Лок је на своје доба снажно утицао и својом политичком филозофијом. Он је сматрао да су у природном стању сви људи једнаки и да према томе свако има једнако право на живот, здравље, својину и срећу. Држава не сме да задире у природна права грађана и постоји да би тај природни поредак заштитила преко закона који ће бити једнако примењивани на све. Грађанима је остављено да слободно бирају између свега што држава не забрањује, а она треба да забрањује што мање. Ако држава угрози њихова природна права, грађани имају право да се побуне против власти. Овакве идеје постале су основа либерализма.

6. Дејвид Хјум

Дејвид Хјум (1711-1776, Единбург, Шкотска) је мислилац са којим се завршава период емпиризма у модерној филозофији. Хјумов циљ у филозофији био је да што прецизнијим аргументима уздрма поверење у потпуно извесне ставове о свету до којих долазимо на овај или онај начин. Сво знање Хјум дели на два дела: знање о односима идеја и знање о чињеницама.

Математика и логика су јединствене по томе што представљају знање о односима међу идејама. То значи да би математика била могућа, иста и тачна, чак и да такве ствари као што су троуглови не постоје у материјалном свету. Математика се састоји од исказа који су нужни и потпуно извесни. Али, не треба се надати да до исте извесности можемо доћи када сазнајемо природу и њене законе, као што то подразумева рационализам.

Ево како Хјум то доказује. Карактеристика природних наука је да оне трагају за законима природе, односно нужним везама између природних појава. Када кажемо да је нека појава узрок друге појаве сматрамо да је тачно да ће увек када имамо једну ствар она произвести одређену другу ствар. Научни закони, дакле, не тврде само да постоји стална веза између две појаве, примећена у прошлом искуству, него и да је та веза нужна, односно да ће се по нужности поновити увек. Научни закони увек имају ту форму општег става и претендују на опште важење. То се не може избећи јер наука увек предвиђа трудећи се да буде корисна свакоме и у свим случајевима.

Сада се поставља питање, *одакле ми можемо знати да је нека веза нужна и да је наше предвиђање тачно?*

Хјум прво примећује да та нужност није логичка, јер последицу неке појаве ни на који начин не можемо знати пре него је установимо у искуству. На пример, покушајте да из идеја које добијате док из даљине посматрате ватру, закључите да ће вас та ствар опећи или се угасити без кисеоника. Ако би први пут видели ватру то би ишло изузетно тешко. Из тог закључка следи да је за сазнавање природних веза потребно искуство.

Медјутим, искуство не може да пружи потпуну извесност, јер ми можемо знати само да се нешто догодило у прошлости, а не и да ли ће се поновити у будућности.

Хјум из овога закључује да у основи веровања да је нешто закон, не стоји никакво знање које се може извесно знати, већ навика нашег духа да две ствари, које су се јављале заједно, асоцира једну са другом и да очекује њихово поновно везано јављање у будућности.

Иако је овакав темељ људског знања у једној особини људске природе довољан за практичне сврхе, из њега следи да је све знање о природи, будући да у њему нема логичке нужности ни потпуне искуствене потврђености, само мање или више вероватно и да се према њему треба односити без догматичности, очекујући да ће се оно мењати, бити оповргавано и усавршавано. Некоме се може учинити да смо са оваквим

ставом нешто изгубили, док смо уствари добили јер смо се решили само једне заблуде о моћима нашег разума.

Однос "јесте" и "треба" исказа

Хјум је сматрао да и важећи принципи у етици и политици, почивају на сличној врсти основе - људској природи. Изван ње, ни међу идејама, ни међу чулним искуствима, нема етичких чињеница које би биле непроменљиве и вечне.

До неких етичких чињеница можемо доћи тек ако свој поглед усмеримо ка себи, и схватимо да се етика заснива на нашем променљивом и посебном бићу.

Да су те две сфере одвојене можемо видети ако пробамо да покажемо да нека емпиријска чињеница нужно повлачи одређени став одобравања или неодобравања нечега. На пример, ако чујемо да је дан сунчан или да је оловка оштра да ли при том осећамо аутоматски порив да нешто одобравамо или не одобравамо? Можемо да се сложимо са Хјумом да то није случај. Следећи сличну аргументацију оној коју смо већ упознали, Хјум сада тврди да су ставови етике ("треба" искази) и ставови о чињеницама ("јесте" искази) логички независни и неизводиви једни из других.

Овај однос је добио назив "Хјумова провалија".

Хјумова провалија говори о томе да је неоправдано приморавати некога да прихвати наше вредности под изговором необоривости наших веровања. Чак и да пред некога ставимо сва знања овога света, која су толико тачна да је у њима пресликано божије знање, још увек ће за одговор на питање да ли је нешто добро бити неопходно да он погледа у властито срце. Ако сфера чињеница ограничава оно што може бити истинито или лажно и о чему суди разум, онда етика настаје првенствено под утицајем наших осећања, заправо посебног моралног чула. Те две сфере су у принципу одвојене, знање о чињеницама нам још не говори шта треба да одобравамо и какви треба да будемо.

Ево још неких последица оваквог става: Ако су ове сфере одвојене онда је слободно истраживати и оповргавати ставове из сфере чињеница, а да не будете аутоматски оптужени да на тај начин поткопавате друштвени морал. Већина научних доостигнућа тог времена нападана је управо са овим аргументом, да ће прихватање нових истина аутоматски нарушити друштвени поредак, јер ће ослабити веровање у морал.

Хјумова филозофија као свој циљ има освајање индивидуалних слобода преко развезивања крутих веза између знања и нужности, са једне стране,

и чињеница и вредности са друге стране. Ове везе постоје, али оне нису такве да би обесмишљавале слободу истраживања.

7. Просветитељство

У току 18. века, идеје о разуму као извору способности да самостално знамо шта је истинито, постају шире прихваћене. Низ француских филозофа (*Волтер, Русо, Дидро, Даламбер, Ламетри, Холбах, Кондијак, Монтескје и Хелвецијус*) се не задовољава тиме да те идеје постоје у књигама, већ желе да извуку из њих што више последица и учине их шире познатим и друштвено релевантним. Тако се јавља покрет који је добио име Просветитељство. Просветитељи су видели да се наука брзо развија и да ће, уколико јој ништа не буде стајало на путу, ускоро уследити нова и нова сазнања о природи. Препрека том развоју могу бити само укоренење предрасуде, склоност људи да се, затворена духа, придржавају већ усвојених мишљења чак и када су она погрешна. За просветитеље је главни грех био не бити отворена духа за нова сазнања.

Просветитељи су сматрали да би напредак људских знања био много бржи ако би се људски род ослободио уверења да на природу и људе утичу трансцендентне (натприродне) силе, и да Божија воља, а не природни закон и воља људи, одређује људски живот до најситнијих детаља. Ако је тачно да се Бог не меша у људски живот, као што је мислио Спиноза или да је знање о његовим намерама немогуће, онда је позивање на божију вољу само параван за интересе самозваних божијих представника на земљи. Због тога Волтер верује у деизам, становиште по коме је Бог створио земљу, али се после тога не меша у људски живот који је остављен самим људима да га уреде. Људи ће много мање бити подложни манипулацији која учвршћује њихове предрасуде и непријатељства, ако се потруде да упознају природу и себе као део природе, тумачећи је увек из ње саме, преко закона који делују у њој.

Због те потребе за научним знањем о природи, Дидро и Даламбер покрећу обиман пројекат Енциклопедије, која ће бити зборник дотадашњих научних и филозофских знања. Енциклопедија је изашла у 35 томова у периоду од 1751. до 1780-те године и на њој је радила већина филозофа просветитељства.

Пратећи нарочито идеје Џона Лока, просветитељи су одбацивали метафизику. Многи од њих су довели у питање и апсолутну разлику

између душе и тела која је била у основи дотадашње метафизике. Ламетри пише књигу Човек машина, а Холбах дело Систем природе у коме се труди да објасни све човекове особине, па и мишљење, организацијом материје. Тако се формирају прва материјалистичка учења у новом веку, која целокупну природу виде као поприште механичких кретања. У етици и политици, просветитељи су се снажно супростављали било каквом облику правне неједнакости међу људима, а залагали су се за слободу мишљења и штампе, верску толеранцију, и уопште оно што су сматрали да је "разумно". Облик власти се по њима може оправдати само пред судом људи којима се влада, односно они треба да својом вољом пристану на то, просудивши разумно о поступцима власти и друштвеном уређењу. Тако је друштво, уместо трајних и непроменљивих основа у традицији и вери, засновано на променљивој сагласности људи. На тај начин је постављена основа за Француску револуцију, која је била велики преокрет у историји Европе. Француска револуција имала је двојну природу. Са једне стране, она је остварила неке просветитељске идеје (нпр. правну једнакост), али је друге, као нпр. толеранцију, угрозила крајњом нетолеранцијом коју је показала према противницима револуције.

8. Имануел Кант

Имануел Кант (1724-1804) је живео у Кенигзбергу, граду у ондашњој Пруској (данас је то Калињинград, у Русији). Кажу да за живота није напуштао град. Ипак, он је у филозофији створио учење које је далеко од затворености у локалне оквире - баш он као задатак своје филозофије узима изграђивање универзалних норми које би сви могли да прихвате, задржавајући своје различитости. Био је познат по педантном и уредном животу, тако да су нпр. његови суграђани могли да навијају сат по његовим шетњама.

У филозофији са њиме почиње нови период - Немачка класична филозофија (или Немачки класични идеализам).

Кантова најпознатија дела су три критике:

1. *Критика чистог ума,*
2. *Критика практичног ума и*
3. *Критика моћи суђења.*

Овим трима критикама припадају и три основна, једноставна питања филозофије:

Шта могу да знам?

Шта треба да чиним?

Чему могу да се надам?

Кант на ова стара питања филозофије одговара на нови начин, додељујући нове улоге појмовима слободе и ума.

Позабавимо се прво Кантовом теоријом сазнања. Кантов подухват у тој области се може посматрати као сједињавање најбољих елемената емпиризма и рационализма у нову синтезу. Емпиризам је учио да предмет науке мора бити дат у искуству и да није могућа поуздана наука о предметима који нису дати у искуству. Одатле следи да је немогућа наука која расправља о природи супстанције као да је она дата преко урођених идеја, као што је био случај код рационалиста (Кант је моћ да се имају урођене идеје називао "интелектуални опажај", за разлику од опажања чулима). Датле се Кант слаже са емпирицима.

Али, Хјум је створио проблеме и емпирицима и рационалицима, тврдећи да узрочни однос као форма не постоји у искуству, иако је то једна од најважнијих ствари у наукама, на коју се увек позивамо када тврдимо да у природи владају закони. А таквих форми које омогућавају искуство има више. Кант је извор свих таквих форми, које повезују чулна искуства и праве од њих повезано и објашњено искуство (науку), сместио ипак у разум.

Тај разум сада није део духа у коме се ствара навика као код Хјума, ни извор урођених идеја као код Декарта, него моћ која својим појмовима које не извлачи из искуства, повезује искуство.

Разум, дакле, обезбеђује везу разноврсности искуства и може тиме да усмерава експерименте. За напредак науке прво је потребно замислити (измислити) могуће објашњење појава, односно једну хипотезу. После тога, наш разум своје појмове и хипотезе које је створио, може да проверава и оправдава само помоћу искуства, а не на други начин, нпр. преко урођених идеја које су истините саме по себи.

То је то ново решење за проблем теорије сазнања које је предложио Кант. Удео разума у сазнању звао је априори сазнања, а удео искуства, апостериори сазнања. Ови појмови говоре о томе да је разум логички ранији када формирамо неку хипотезу, док се чулни подаци потом смештају у оквире које је поставио разум. На тај начин чини се као да субјект прописује природи њене законе. Он то не чини реално, али ти закони не би били сазнати без његовог разума. То је још једна потврда

моћи субјекта и значаја његових особина, првенствено његове слободе, за напредак сазнања.

Пошто се ово повезивање искуства може звати и синтеза, Кант је све судове науке звао синтетички судови априори и сматрао да је главни проблем филозофије да објасни како су они могући.

Али, наш разум нужно размишља и о питањима целине света која није дата у искуству. То су питања о Богу, слободи, бесконачности, бесмртности.

Када мисли на разматрање оваквих питања Кант не говори више о Разуму него о Уму. Када размишљамо о овим темама наш ум се, пошто је остао без помоћи искуства, нужно заплиће у антиномије, ситуације у којима не може да се одлучи између два става. На пример: *Да ли свет има почетак у времену, или нема?*, или: *Да ли је свемир бесконачан или коначан?*

То је, као и раније, зато што нам није дата моћ интелектуалних опажаја којима би могли сазнати какве су ствари по себи, независно од тога како их видимо чулима. Ствар по себи је по Канту несазнатљива. То значи да не постоји опажање које није прожето неком теоријом, нити теорија коју не треба оправдати неким опажањем, те се због тога ниједна теорија не може брзо и дефинитивно доказати, што отвара потребу за слободним комуницирањем у филозофији. Не можемо прекинути расправу под изговором да је наше мишљење открило какво је нешто по себи, односно да је открило последњу истину о томе.

Кант је сматрао да је оваквим решењем проблема начинио коперникански обрат у филозофији.

Кантова етика је такође специфична и револуционарна. У њој Кант на још јаснији начин примењује свој приступ филозофским питањима.

8.1 Кантова етика

Кант је тврдио да га је Хјумова филозофија, тргнула из "догматског дремежа". Па ипак, у нешто промењеном контексту и за разлику од Хјума, код Канта је управо разум извор моралних норми. Промењени контекст се састојао у томе што се Кант не пита како да оправда све вредносне ставове на исти начин, него се одвојено бави такозваним моралом у ужем смислу, односно, ставовима око којих је могуће да се сложе сви и да их учине предметом обавезе или дужности, и осталим вредносним ставовима код којих се не поставља тај захтев.

Ова разлика која се протеже дуж етике је лако схватљива. Можете сматрати да је добро носити дугу косу, али тешко да ћете то сматрати обавезом свих. Разум, по Канту, има своје место управо у прављењу ове разлике и одређивању који је став погодан да буде сматран предметом

обавезе, односно, који је став најнепристраснији и једнако окренут интересима свих. Ту видимо зашто смо на почетку нашег приказа Кантовог учења рекли да је он у филозофији трагао за универзалним нормама.

Он је сматрао да ту особину универзалности може да испита само разум и да се због тога етика ипак заснива на разуму, а не само на осећањима. Осећања нас у том погледу могу варати. Размишљање и разлози би требали да буду поузданији и незаобилазан водич који може да утиче на осећања када му се она противе.

Када наш разум хоће да буде практичан и да одреди исправна морална правила, он треба да се руководи основним питањем које дефинише морал: За која правила (Кант каже "максиме") можемо хтети да нашом вољом постану општи закон?

Овај испит, по Канту, не могу да прођу било каква правила. Он предлаже једно правило за које сматра да је непристрасно и да може бити прихваћено од стране свих

:

"Поступај тако да туђу и своју личност, никад не третираш само као средство за неке друге сврхе, него увек и као сврху по себи".

Ово правило би требало да прихвате сви зато јер је њиме свачија личност и слобода у целини заштићена. Једино је забрањено ускраћивати исто то право на целовитост личности и на слободу избора другима.

Ово правило изискује поштовање и може бити прихваћено независно од тога какве су наше друге сврхе и намере у животу, па је због тога непристрасно. Оно не налаже да га поштујемо ако желимо да постигнемо нешто за себе, дакле није хипотетичко правило, већ категоричко (безусловно). Кант је оваква правила звао категорички императиви. Категорички императив се може формулисати и овако:

"Поступај тако да своју слободу користиш само дотле док не угрожаваш слободу другог".

Одавде се види да морал, иако има везе и са осећањима, обавезама и дужностима, има везе и са слободом или аутономијом личности. Свако сам себи налаже поштовање оваквих моралних правила, јер до њихове исправности може да дође сам, употребом свог ума. Овакав морал је минималан морал јер не одређује шта ће појединац даље радити и које ће вредности поштовати, већ му само налаже да поштује вредност своје слободе и слободе другог.

Супротност аутономији је хетерономија, понашање у коме нам правила

поступања увек налажу наше склоности, очекивана корист, спољашњи налози обичаја или религије, или ауторитети, који нису прошли оправдање пред умом.

На овај начин, Кант је поново разуму и интелигенцији вратио важну улогу у етици.

9. Г. В. Ф. Хегел

Хегел (1770-1831, Немачка) је, поред Канта, најзначајнији мислилац Немачког класичног идеализма. Написао је обимно дело. Међу његовим књигама истичу се Феноменологија духа и Историја филозофије. Као и Аристотел, Хегел је дао своју филозофску историју претходних векова цивилизације, дајући сваком филозофу прошлости место у развоју духа. Овај развој духа је тема која Хегела разликује од Канта. Кант се није бавио развојем духа у времену, док је то централна тема код Хегела. Хегел је историју духа схватао као пут долажења духа до свести о властитој суштини. *Дух је субјект те историје и кретање духа превасходно зависи од његове природе, а не од спољашњих чинилаца.* Оно што дух покреће је тежња ка превазилажењу постојећих ограничених облика мишљења. Хегел полази од чињенице да ниједна филозофија не захвата целу истину, него да на свет и човека гледа из свог угла, наглашавајући неке моменте, а неке занемарујући. Смењивање филозофија за Хегела ипак није лутање, него свака наредна филозофија негира нешто из претходне, истовремено се трудећи да истине претходне филозофије преузме. Тако се кретање духа одвија по шеми која чини дијалектику духа: позиција (теза) - негација (антитеза) - синтеза. Када се ово кретање проучава, Хегел је мислио да је јасан и циљ коме филозофија тежи. Тај циљ је да слободи обезбеди што истакнутије место и да слобода постане одлучујућа у формирању науке и друштва. Дух тежи томе јер схвата да је слобода његова суштина.

Ово схватање историје Хегел је илустровао историјским развојем од источњачких царстава, преко грчких полиса, до модерног хришћанско-протестантског света. У том развоју се права човека и грађанина повећавају. Међутим, двојна природа Француске револуције (1789. година; Хегел је тада имао 19. година), у којој су прокламоване веће слободе и права, али је истовремено дошло до револуционарног терора, учинила је Хегела опрезним. Он је због тога истовремено веровао у неминовност напретка у историји, али је наглашавао и значај постојећих обичаја и институција (држава, црква, породица). Као и у филозофији, оно

што је било раније не треба да буде потпуно негирано, него "укинуто". "Укинути", значи преузети "истину" раније фазе, али ту истину укључити у ширу истину, која ће се нешто више приближити истини целине - апсолуту.

Тај Хегелов став "**истина је целина**", значи да увек треба да испита и уважи све добре аргументе о некој теми. Истину понекад и није могуће рећи укратко, већ је потребно прећи дужи пут на коме се она тек формира. Прави задатак филозофије је да одреди место неког времена у развоју духа, јер филозофија је своје време схваћено у мислима. Пре Хегела овај моменат у филозофији није био толико наглашен. Раније, предмет филозофије нису биле ствари које су на битан начин зависне од историјског времена. Филозофија је претежно желела да прескочи пролазност и време и посвети се оном што је непроменљиво и вечно.

10. Модерне политичке теорије

Политика и филозофија су блиске утолико што свака политика оперише неким идејама које се тичу свих, и које се наравно могу критиковати. Филозофију превасходно интересују принципи на којима почива неко друштво, а не такозвана дневна политика.

Теорију модерне политике оснива један ренесансни мислилац - **Николо Макијавели** (Италија, 1469-1527). Макијавели је увидео да је политика рационална делатност и да се у њој захтевају знања која су друкчија од моралних знања. Његово дело представља опис те рационалности која се реално примењује у политици, дакле опис средстава и циљева који се јављају у њој.

По Макијавелију циљ владаоца треба да буде одржање државе, а јесте и његово одржање на власти. Политичар је дакле неко ко употребљава разум да би остварио та два циља, а не изасланик бога на земљи, чија је моралност неспорна или који треба да зна само моралне циљеве да би се њоме успешно бавио.

Како филозофија улази у "Доба разума", 17. и 18. век, филозофи се све више осећају слободни да размишљају о основама друштва. Они траже разлоге због којих политичке институције постоје и желе да оне оправдају своје постојање пред судом разума. Заједничко овим теоријама је да сматрају да држава почива на друштвеном уговору. Идеја друштвеног уговора говори о две ствари. С једне стране, она каже да се институције

могу оправдати само сагласношћу људи. Одатле следи да институције могу бити промењене ако се грађанима учини да више не задовољавају њихове потребе. Поредак се више не посматра као непроменљив или заштићен неким вишим разлозима. Филозофија узима као свој задатак да људе снабде принципима који им могу послужити у тој промени.

У Енглеској, Лок пише Две расправе о влади у којима доказује да су сви људи по природи једнаки. Одатле следи да свачији интереси морају бити узети у обзир у постављању друштвених принципа. Посебно, Лок се залаже за ограничавање моћи и права државе у односу на појединца. Као ни други људи, тако ни државна власт нема права да угрожава живот, својину и приватност појединца. Поредак треба да је способан да истрпи слободно изражавање мишљења. На овај начин, за државу је остављен задатак да чува грађански мир и обезбеђује спровођење праведних закона, једном речју, да омогућава да слободни појединци могу да теже властитим циљевима који су само њихова ствар, а не ствар државе. Лок је, за разлику од Хобса, сматрао да су људи такви да ће по природи са радошћу пригрлити овакво друштво, и да неће бити потребно превише уздигнути државну власт да би људе могла држати у миру.

Већ смо рекли да су Локове идеје највише утицале на просветитеље. Русо пишекњигу које се баш зове Друштвени уговор у којој доказује да је суверен народ, а не краљ или извршна власт и да је извор закона општа воља која све грађане узима као једнаке и формулише основна правила која чине везу међу људима једног друштва.

Све ове идеје припремају Француску револуцију, али она као да измиче размишљањима филозофа који су теоријски успостављали основе друштва. Као последица револуције у политици се јављају нова питања.

Да ли је револуција као таква оправдана?

Да ли је питање хлеба важније или исто тако важно као и питање слободе?

Ако и после револуције све буде пуно проблема, да ли је за то крива револуција или премало револуције?

Није ли разум сувише крхка и неодређена основа на којој би почивало друштво, тако да се традиција ипак не може одбацити?

Док су се филозофи пре револуције надали да ће принципи о којима пишу лако прокрчити пут до људи, после револуције је постало јасно да то неће бити тако.

Закључак

Модерно време је време промена. Човек већ у ренесанси открива своју моћ да произведе нове изуме, теорије и уметничка дела. Филозофи овог времена се баве старим проблемима науке, истине, морала, на нов специфичан начин. Они желе да све што треба да постоји оправдају аргументима чије разумевање није привилегија неког посебног круга људи већ може бити доступно свима. Један од зачетника овог новог доба у филозофији је Рене Декарт који каже да је разум најбоље распоређена ствар међу људима. Када је већ тако, онда ту заједничку ствар - разум - треба искористити да би се постигла сагласност о главним питањима људског друштва. Модерни филозофи баве се испитивањем разлога које користи наш разум и труде се да раздвоје добре од лоших разлога, валидне од невалидних. Они не подносе незаслужене ауторитете, а и сами се не нуде да буду такви ауторитети. Свако је позван да употреби властити разум за проверу теорија које му се сада нуде. Модерно време је време промена. Човек већ у ренесанси открива своју моћ да произведе нове изуме, теорије и уметничка дела. Филозофи овог времена се баве старим проблемима науке, истине, морала, на нов специфичан начин. Они желе да све што треба да постоји оправдају аргументима чије разумевање није привилегија неког посебног круга људи већ може бити доступно свима. Један од зачетника овог новог доба у филозофији је Рене Декарт који каже да је разум најбоље распоређена ствар међу људима. Када је већ тако, онда ту заједничку ствар - разум - треба искористити да би се постигла сагласност о главним питањима људског друштва. Модерни филозофи баве се испитивањем разлога које користи наш разум и труде се да раздвоје добре од лоших разлога, валидне од невалидних. Они не подносе незаслужене ауторитете, а и сами се не нуде да буду такви ауторитети. Свако је позван да употреби властити разум за проверу теорија које му се сада нуде.

Литература

1. Коларић, Иван (1998): Филозофија, Београд, Завод за удзбенике и наставна средства.
2. Кораћ, Вељко, Павловић Бранко (2008): Историја филозофије, Београд, Завод за удзбенике и наставна средства.
3. Савић Миле, Цветковиц Н. Владимир, Цекић Ненад (2004): Филозофија за средњу школу, Београд, Завод за удзбенике и наставна средства.
4. [хттп://:www.pхилосопхзmr.цом](http://www.pхилосопхзmr.цом)